

Fekete rózsa – egy koporsó tetején

Búcsú Csoóri Sándortól

Úgy emlékszem, a költészetet vélte a legnagyobb kihívásnak egész dolgos életében, s az ihlet kegyelmi pillanatára áhítozott. „Nagy költővé” vált-e, nem tudom – hiszem, hogy jelentőssé igen! –, de hogy Csoóri Sándor a XX. századi magyar-ság második fele, utolsó harmada históriájának tán legtanulságosabb, némelykor döbbenetes szellemi és morális jelenségévé, alakjává lett, állítani merem. Mert ha a reformkor Széchenyi, Kossuth vagy Petőfi, ha a XX. század eleje Ady képzeletbeli „kiemelésével” megírhatatlanná, értelmezhetetlenné lesz, úgy e törvényszerűség az 1970-es, 80-as évekre nézvést a Csoóri-féle értelmiségi jelenlétre igaz leginkább. S nem az eltérő korok parancsainak, lehetőségeinek, minőségeinek összevethetőségéről van szó itt! Hanem arról, hogy az 1956 és a rendszerváltozás közti magyar évtizedek szellemi-erkölcsi mélyáramát, annak összetettségét, soha semmiféle szociológiai, történelmi és másmilyen tudósi módszerrel le nem írható, mégis valóságos, csak metaforikusan érzékeltethető állapotát az ő esszéinél – persze a film és a költészet számos eleme is idesorolható – senki és semmi jobban nem fejezte ki. Aki Csoóri akkori műveit, a *Nomád napló*, a *Félig bevallott élet* vagy a *Készülődés a számadásra* írásait nem tanulja „vérvé”, sosem fogja megérteni, mi történt Kádár János Magyarországon, s mi lett annak máig érő közérzeti, etikai, tudati következménye – ha számos diplomát szerez számos nyugati egyetemen, akkor sem. S ez nem irodalmi, irodalomelméleti, nem nyelvfilozófiai, de nem is szaktörténeti vagy szociológiai kérdés, politikai vagy politológiai meg pláne nem!

Azt, hogy Kádár sokak számára ma is szép emlékezetű rendszere miféle morális züllést halmozott fel, dobott felszínre és hagyott hátra, nála senki sem tudatosította pontosabban s nagyobb művészi erővel egyben. Azt a sokaknak máig felfoghatatlan – mert saját csőlátású tapasztalatuknak és emlékezetüknek ellentmondó – jelenséget, ami arról szólt, hogy abban a rendben mindennek egy nagy család, egy hazugság volt a talpköve, így az lett a legrosszabb, a leginkább pusztító, ami a leginkább örvendetesnek, a legjobbnak látszott benne! Meg azt,

hogy a forradalom utáni idő legnagyobb tragédiája a tragédia átélési lehetőségének elrablása, majd a lelkekből való furfangos kicsempészése volt, úgyanyyira, hogy e morális-tudati romlásra máig, mint az emelkedés, a nyugalom, a megelégedettség régen kiérdemelt s azóta sajjón hiányzó idejére emlékeznek számosan. Amikor Csoóri „beteg lelkületű” meg „véraláfutásos” országról szolt, ahogy Kiss Ferenc írta, tudta, hogy mit beszél!

S tudta azt is – akkori esszéinek ez a legmélyebb fundamentuma –, hogy e romlásfolyamatnak maga is részévé lett, ahogy részévé lettünk mindannyian, mert másként nem is történhetett. Azt hogy a csalárd, a korábbinál nagyobb szabadságot és lehetőségeket ígérő – és elhozni látszó! – rend épp a szabadságra vágyó, öntudatlan lelket vitte tévútra végképp, hogy épp az írói-gondolkodói „védtelenségért” való küzdelem vált meddővé, s hogy „félíg bevallott étellel”, „félíg elmondott igazságok” közepette éltünk visszavonhatatlanul.

Akkori írásai, dramaturgiai munkái e szellemi-erkölcsi-történelmi horpadás kikalapálását szorgalmazták páratlan bátorsággal és művészi erudícióval napra nap, lett légyen szó a magyar társadalom és műveltség megroppantásának tapasztalatáról, a Don-kanyar históriájára parancsolt némaság fölfakasztásáról vagy az elszakított magyarság gondjairól. Heroikus reményt is sugallt ez a küzdelem, hogy – több százados törvényhez igazodva – lehet még egy nemzet sorsformálására felesküdöten élni, írástudóként is akár. Csoóri életének legnagyobb katarzisa és legnagyobb traumája egyben – mondom, így visszatekintőben –, hogy a rendszerváltozást teljes erejében élhette meg. Teljes tettekreksésséggel azt a pár esztendő, amikor kiderült, hogy az általa vizionált, jelzett társadalmi, nemzeti, erkölcsi készenlétnek a hiánya nemcsak valós, de döbbenetes is, hogy a mentális, tudati romlás mindent elborít, meg hogy a körülmények és a nagypolitikai szándékok megint nem a javunkra dolgoznak pillanatokra sem. Vélem, ő tudta legjobban azt is – mert nem élt illúziókban, mint sok jó szándékú pályatársa! –, hogy a rendszerváltozáshoz nem Szent István, nem Kossuth Lajos – természetesen utólag elképzelt – népe, hanem Kádár János lakossága érkezett, aminek nem katarzisa, morális megtisztulásra, tudati felszabadultságra, hanem hűtőládára, videomagnóra meg az osztrák életszínvonalra volt óhajtása inkább, miközben a nagyvilág nem e nép igénybejelentéseinek meditált, ahogy nem is meditált még soha.

Fájó mondani, de úgy hiszem, Csoóri Sándor életének nagy próbáját az a történelmi pillanat hozta el, amiért – egyre növekvő intenzitással és radikalizmussal – évtizedekig dolgozott. Azt, hogy a rendszerváltozásnak a lelkekben kell megtörténnie, ő hajtogatta következetesen, s hogy épp ez hiányzott, azt is ő diagnosztizálta legegység, de a belé ültetett cselekvési igény mégis az első sorba szólította őt. Az a nagy-nagy értelmiségi szkizma, ami addig lappangott, de Laki-telek másnapján már bekövetkezett, szereptudata fundamentumát rázta meg pillanatok alatt. Kiderült, hogy ama szellemi „védtelenség”, amit remélt, szorgalmazott, s most eljönni látszott, épp a védtelenség addig nem tapasztalt állapotát hozta reá, s hogy aki nem beszélhetett szabadon addig, most már végképp

nem beszélhet egészen szabadon. Csoóri, ha akarta, ha nem, a villámgyorsan meggyűlölt és meggyűlötetett kormányzó párt holdudvara egyik nagyágyújának számított, így a *Nappali hold* – kétségbeesett, éppen ezért rövidre zárt – pár sorát olyan ösztűz fogadta, ami lehetetlenné tette, hogy szava úgy legyen virtuális szellemi iránytűvé, ahogy a korábbi időben az lehetett majd' mindenkinek. Pályája akkor tört meg a szó pszichológiai és mentális értelmében, amikor küzdelme – látszólag – célhoz ért. Hiszen lett *Hitel*, lett Duna Televízió, lett értelmes befolyása is, csak épp megkérdőjelezhetetlen autoritása – ami a nyolcvanas évek jó részében országosan megvolt még! – veszett el az időben. Egy alkotó-cselekvő művész élt, dolgozott ettől fogva közöttünk, aki a számára kiszabott idő utolsó negyedszázadát heroikus küzdelemben, támadások és gyanakvások közepette, a ritkuló remény s a meg-megújuló csüggedés szorításában élte le, s hogy sorsában megbékélve-e, nem tudom, de fájdalommal a szívében s a lelkébe ment el bizonyára. Mert az a katarzis, amit annyira áhított, remélt, sürgetett egykoron, nemcsak a rendszerváltozás idején maradt el, de nem lett e nemzet osztályrészévé azóta sem, s tartok tőle, hiába várunk reá ítéletnapig. S tudhatjuk – mondhat bárki bármit –, a „hiába éltem” döbbeneténél nincs vigasztalanabb végső tapasztalat, ahogy harcában legnagyobb elődei, Ady vagy Németh László sem tudták máskor, másképp ugyanezt!

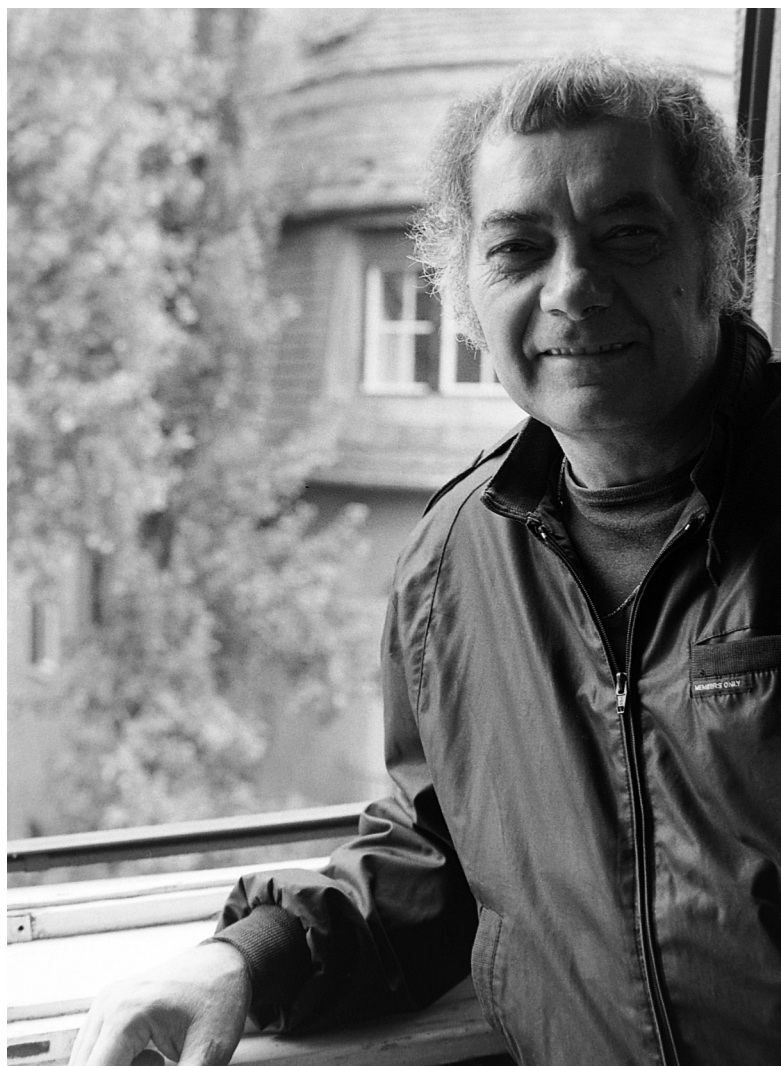
*

A búcsúztatását nézem, televízión. Óbudán nyugszik majd, tisztelt óriások, Bibó István, Sinkovits Imre vagy korábbi küzdőtársai, aztán szellemi ellenfelei, Göncz Árpád, Vásárhelyi Miklós közelében, mégis kissé magányosan. Harang csendül a végtisztesség nyitányaként, Zámolyon is szól, gondolom, de megszólal-e a nagyvilág magyarok lakta részén, s megszólal-e bennünk is vajon? Nem tudom, miért, egy negyvenhat esztendeje írt mondat jut eszembe tőle, az általam először forgatott könyvéből, a *Nomád naplóból* persze. „Furcsa szekér ez a korporsó – vajon hol maradtak az ökrei?” Veres Péter búcsúztatóját idézte e sor, akiről alig-alig tudnak ma már a hatvan alattiak, de akinek halála egy nemzedék, egy (értelmiségi) létforma, egy morális magatartás autentikus illetékességének hatyúdalát jelentette egykoron. Mitől búcsúzunk mi, most, Csoóri Sándortól elköszönve, nem tudnám megmondani, egy nagy, az életet és a művészetet még összefogható közösségi tétként megélni képes nemzedéktől biztosan, de hogy e búcsú a rádöbbenés, a feladattudat katarzisát felgyújtja-e bennünk még, megint csak nem tudom.

Nézem, hallgatom a szertartást, s minden szabályosnak, vasaltnak, rendezettnek, szóval oly „hivatalosnak” tetszik. Szépen szól a püspök, tisztán zeng a kórus vezényelte zsoltár, mértéktartóan, pontosan beszélnek, okos gondolatokat mondanak a szónokok, fegyelmezett rendben ülnek a notabilitások, mégis katarzishányosan rutinszerű az egész nekem. Amolyan elvágólagosan szögletes ez a búcsú, ahol minden „rendben van”, kizárólag ennek az életnek a mélyárama, tanulsága, intim méltósága hiányzik valamiképp, hogy aztán néhány perc jusson

belőle mégis. Azt a torkot szorító széki lassút, tucatnyi primás hegedűjén, midőn a fegyelmezetten lépdelő temetőszolgák a katafalktól a sírig vitték a kihűlt testet, azt nem tudom feledni, amíg élek, meg azt az árva, szál fekete rózsát a koporsó tetején. Számomra ez a néhány pillanat volt Csoóri Sándor igazi búcsúztatója! Azé az emberé, akit – sokszor szót cserélve, de nem szoros viszonyt tartva vele – úgy három és fél évtizeden át ismerhettem én is, s aki a szívemben őrzött, a határokat lélekben átlépő, önnön sorsára nézvést tisztán látni képes magyarság és Magyarország reménybeli ébren tartóját jelentette nekem tudatos eszmélkedésem idejétől – s az utolsóként talán.

Béke poraira!

Keleti Károly utcai otthonában (fotó Kecskeméti Kálmán, 1988)